AUT, XLVI, 2008, p. 32-43

INSOMNIILE UNUI MARE CĂRTURAR: *LAMPA DE LÂNGĂ TÂMPLĂ* DE G. I. TOHĂNEANU

de

Dumitru VLĂDUȚ

În ziua în care era sărbătorit de Universitatea din Timişoara la împlinirea a 80 de ani, profesorul G. I. Tohăneanu era autorul unei opere întinse ce impunea un respect imens. Întinderea operei venea din aceea că, pe lângă harul creativ, profesorul G. I. Tohăneanu a fost şi un mare truditor intelectual. Această trăsătură a individualității sale e sugerată şi de titlul ultimei cărți din timpul vieții, *Lampa de lângă tâmplă*, apărută chiar în ziua sărbătoririi la Universitatea de Vest din Timişoara în luna mai din anul 2005. Nu ştim ca această carte semnificativă şi prin titlul ei să fi reținut atenția altor comentatori. Ne propunem de aceea o analiză a sa, nu o simplă recenzare. Titlul cărții, aşa cum profesorul mărturiseşte într-un mişcător articol-prefață care dă şi numele lucrării, e sugerat de imaginea de pe coperta cărții lui Fanny Rebreanu, *Cu soțul meu*, apărută în 1963: „Pe copertă, o lampă aprinsă străjuieşte o masă de lucru pe care o ştim, de atâta amar de lucru, pustie. Lampa aceasta a vegheat, nopți nesfârşite (*noctes vigilare serenas* – spune Lucrețiu), veghea trudită a artistului. Lumina ei statornică pare a fi adunat, în sine, lumina frunții lui" (LT[1], 10). Frumos omagiu al acestui mare truditor al scrisului, Liviu Rebreanu!

Truditor al scrisului şi al gândului s-a dovedit însă şi G. I. Tohăneanu, iar articolul-prefață, purtând titlul *Lampa de lângă tâmplă*, rezuma tocmai o atitudine față de viață, față de specificul muncii intelectuale, cu deosebire filologice. Paginile articolului se doreau a fi destinate studenților din anul I de la Facultatea de Litere, care vor deveni profesori. Ele proveneau din partea unui dascăl şi om al ştiinței care, fireşte, avea conştiința îndelungii sale experiențe didactice şi de slujitor al

[1] G. I. Tohăneanu, *Lampa de lângă tâmplă*, Timişoara, Editura Amphora, 2005, 254 p.

BDD-A6412 © 2008 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:34 UTC)

scrisului filologic. Îndemnul esențial era chibzuirea cu atenție și inteligență a timpului la vârsta marilor făuriri. Las rândurile respective ale articolului s-o spună mai bine decât am face-o printr-o inevitabil palidă rezumare: „«Gaudeamus igitur» – dar cu măsură şi la răstimpuri, numai atunci când «bucuria» – atât de necesară omului întreg – izvorăşte în activitatea zilnică, din conştiința datoriei împlinite. Pentru aceasta este necesar să vă drămuiți, cu atenție şi înțelepciune, fiecare moment liber. Ştiindu-se într-un anumit sens «nemuritoare», tinerețea este generoasă mai ales cu... timpul, căci Viața abia începe şi «cuvântul din poveste înainte mult mai este». Cugetând astfel, vă expuneți singuri remuşcărilor – inutile – de mai târziu: «căutarea timpului pierdut» este o întreprindere amară. Asigurați-vă, aşadar, o pregătire liniară şi ascendentă. Fiți zgârciți cu fiecare ceas de răgaz: folosiți-l cu iscusință şi inteligență, aşa încât seara, când oamenii vrednici fac, chiar fără... creion, adunări şi scăderi, când încheie bilanțuri provizorii şi... făgăduitoare, să nu exclamați cu obida împăratului de odinioară: «Diem perdidi!»- am irosit o zi...” (LT, 6).

Soluția e munca ritmică pentru că, prin ea, spunea profesorul, ne racordăm la marele ritm al existenței, creației şi Cosmosului: „Muncind ritmic – adică alternând în fiecare zi perioadele de efort intens cu cele de voioasă destindere- racordăm existența noastră la marile ritmuri ale vieții, ale artei, ale cosmosului: respirația şi pulsul, versul şi viersul, rotirile aştrilor, perindarea anotimpurilor” (LT, 6). Aceste reflecții de elogiere a ritmului muncii prin care ființa umană se conectează la marile ritmuri ale vieții, Cosmosului şi lumii ne trimit cu gândul la paginile de elogiere fervență a muncii din *Memorialele* lui Vasile Pârvan, care vedea astfel rostul muncii: „Să muncim în libertate, să creem în libertate e să cântăm vieții cel mai frumos imn pe care l-ar putea sufletul nostru cuprinde în adâncurile lui. Munca e ritmul vieții. Ea dă ca şi libertatea tărie şi frumuseță şi caracter propriu ființei noastre. Ea cuprinde în noi lumina aceea cerească de care se luminează toți cei mai slabi în jurul nostru şi cari recunoscători înconjură cu iubirea lor lumina mai puternică a sufletului nostru. Iar de multa muncă a milioanelor de lucrători harnici, luminează omenirea ca soarele în amiază. Şi ritmului etern în care se poartă lumile infinite în Cosmos îi stă, în mărginirea lui, cu vrednicia alăturea, ritmul vecinic în care umanitatea îşi trece sârguința ei luminoasă de la veac la veac şi de la mileniu la mileniu”[2].

Învățarea e un proces care nu se încheie odată cu dobândirea diplomei universitare, ci se prelungeşte pe tot parcursul carierei de dascăl, căci „el rămâne toată viața un ucenic, păstrându-şi entuziasmul netocit,

[2] Vaile Pârvan, *Memoriale*. Ediție îngrijită, prefață şi note de Ion Vartic, Cluj, Editura Dacia, 1973, p. 108.

BDD-A6412 © 2008 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:34 UTC)

lamura sufletului – neprihănită, interesul şi curiozitatea întelectuală – mereu vii" (LT, 8).

Acestea sunt eforturi pentru aproprierea marii şi veritabilei culturi cu valoare eternă ce răspund condiţiei fiinţei umane creatoare de valori. Cultura nu se însuşeşte însă în termene riguroase stabilite *ad-hoc*, ci printr-o asimilare treptată, îndelungată, prin conexare şi interiorizare a cunoştinţelor: „Nimeni n-a devenit însă «om cult» într-o săptămână, nici într-un semestru, nici într-un an. Cultura – evit în mod deliberat determinantul «generală» – se asimilează treptat, printr-un proces lent şi răbduriu de osmoză, care pretinde îndelungate perioade de informare crâncenă, urmate de filtrarea şi sedimentarea cunoştinţelor, de conexarea şi structurarea lor lăuntrică" (LT, 9). Spre a realiza toate acestea se impune prelungirea duratei muncii încordate la lumina lămpii de lângă tâmplă: „Stingeţi, aşadar, cât mai târziu LAMPA DE LÂNGĂ TÂMPLĂ. Iar sporul minţii şi al sufletului, dobândit seară de seară sub razele ei, dăruiţi-l vieţii" (LT, 10), îndemna profesorul în finalul articolului ce deschidea cartea. „Lampa de lângă tâmplă" devenea astfel simbolul veghii nocturne la masa de scris de către cel a cărui viaţă era legată de o idee, de patima descoperirii. Sub semnul „lămpii de lângă tâmplă" s-a desfăşurat şi existenţa creatoare a profesorului G. I. Tohăneanu. La lumina ei se rânduiesc cele 15 volume individuale tipărite, 3 cărţi de traduceri din Macrobiu şi Vergiliu, 2 antologii de texte comentate din Creangă şi Arghezi, 5 volume multiplicate, peste 700 de studii şi articole în volume colective, în reviste de specialitate, literare ori publicaţii culturale sau cotidiene unde profesorul G. I.Tohăneanu a avut ani în şir rubrici permanente. Nu doar întinderea acestei creaţii la „lampa de lângă tâmplă" trebuie s-o remarcăm aici, ci şi intensitatea de gând a ei, unicitatea, faptul că ea a rodit şi rodeşte cu adevărat.

Sub semnul „lămpii de lângă tâmplă" sunt şi articolele şi studiile din cartea ultimă, chiar cu acest titlu, care numai din raţiuni didactice ar putea fi grupate în câteva teme şi direcţii de preocupări. Cartea este, totuşi, aproape în întregime una de arheologie a cuvântului şi expresiei, de luminare a frumuseţii şi semnificaţiei lor. De aceea, după evidenţierea semnificaţiilor din articolul-prefaţă, analiza trebuie să se oprească în mod necesar asupra studiului intitulat *Puterea cuvântului*. El porneşte de la premisa potrivit căreia cuvântul este elementul ireductibil al comunicării, iar cea mai nobilă întruchipare a sa este de indentificat în literatură ca artă a cuvântului. Frumoase aprecieri pentru mentalitatea românească extrăgea autorul din lămurirea etimologiei termenului *cuvânt*. De proveniență latină (*conventum*) şi însemnând *întâlnire*, alcătuit dintr-o formă nominală a verbului *venire* precedată de prefixul sociativ *con-*, el exprimă în acest fel chiar originea şi funcţia socială a limbajului ca mijloc de comunicare:

BDD-A6412 © 2008 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:34 UTC)

„Etimologia însăşi a substantivului nostru *cuvânt* – atrage atenţia autorul –, devine astfel un argument care vorbeşte cu maximă forţă persuasivă despre capacitatea gândirii populare de a pătrunde şi de a-şi tălmăci rosturile adânci şi intime ale lumii. Cuvântul devine prin urmare, şi din perspectiva verticală a istoriei, ba şi din aceea a originii termenului care îl exprimă, rodul «întâlnirii», al «întâmpinării», căci omul se apropie de semenii săi, înţelegându-se prin puterile, mereu înnoite, ale gândului rostit. El aşează punţi trainice de la cuget la cuget şi de la inimă la inimă" (LT, 133). Constatarea e întărită de o credinţă populară românească potrivit căreia în noaptea de Sânziene fiarele pădurii dobândesc privilegiul de a putea vorbi, instaurând pentru scurt timp prin cuvânt pacea şi armonia între ele, fapt ilustrat şi de Sadoveanu în romanul său *Nopţile de Sânziene*. De aceea, evidenţiază în continuare G. I. Tohăneanu, „Din perspectiva acestei frumoase născociri populare, *cuvânt* ajunge să însemne «înţelegere», «pace», exprimând astfel rostul şi menirea fundamentală a omului pe care am încercat să o desluşesc în însăşi îndepărtata obârşie latină a termenului" (LT, 135).

Autorul insista în studiul său asupra intuiţiei pe care scriitorii şi mai ales poeţii au avut-o cu privire la disponiblităţile expresive ale cuvântului şi la puterea lui de influenţare a oamenilor. Era amintit Vergiliu pentru care cuvântul poetic are forţa de a muta stelele de pe cer sau de a coborî luna pe pământ şi se făceau referiri la atâtea ipostaze ale luptei poeţilor cu cuvântul simţit ca inapt de a reda interioritatea lor, precum şi la relaţia dramatică poet-material lexical. Aşa s-ar explica şi recurgerea la metaforă, care devine instrumentul eliberator de neputinţa limbajului uzual şi prin care, de asemenea, se „reface frumuseţea plenară a lumii, pe care, cel puţin câteodată, cuvântul propriu o dijmuieşte şi o împuţinează" (LT, 143).

Puterea şi prestigiul cuvântului se dezvăluie, de asemenea, în ipostaza scrisă mai ales printre oamenii trecutului mai îndepărtat, înconjuraţi de eresuri, pentru care participiul adjectival feminin al lui *scrie*, care este *scrisă*, devine sinonim cu *soartă*, *destin*, *ursită* („Aşa i-a fost scrisa"). Tabuurile lingvistice, eufemismele constituie şi ele ipostaze ale recunoaşterii puterii cuvântului.

O preocupare a mai multor studii pentru care G. I. Tohăneanu manifestă în această carte o înzestrare specială este coborârea la obârşia latină a unor cuvinte româneşti. Rostul unei asemenea descinderi este, cum o spune în unul dintre articole, „să demonstreze, în perspectiva istorică a limbii latine, că atât la nivelul cuvintelor vechi, cât şi la acela al neologismelor, este posibilă descoperirea de «înrudiri»... derutante, prin ingeniozitate şi prospeţime" (LT, 174). Asemenea articole au în vedere unele cuvinte neologice latino-romanice sau termeni de origine latină selectaţi din limbajul uzual, precum *fragment* (vezi articolul *Fragment*),

BDD-A6412 © 2008 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:34 UTC)

chit, *chitanță* (vezi articolul *Chit şi chitanță*), din unele fragmente de vers sau replici precum *rămas* („*Părintescul lor rămas”*), *crudelă* („*Ştiu cât eşti de crudelă*”), *adorată* („*Vecinic adorato*!”) sau din unele motive literare, precum *cal* (vezi articolul *Calul năzdrăvan*).

Instructivă pentru descinderea amintită este discuția din articolul „*Vecinic adorato*!” asupra verbului *adora* şi adjectivelor participiale *adorat*, *adorată*. Dezbaterea porneşte de la verbul *a ura*, folosit în timpul sărbătorilor creştine, prin care se manifestă apetitul social al omului. Provenind ca sens din latinescul *orare*, el a însemnat inițial „a vorbi (răspicat)”. Prin întrebuințarea fundamentală, *orare* ajunge să semnifice atât „a ruga”, cât şi „a pleda”, făcând astfel legătura între religie şi activitatea juridică. Aflăm apoi o listă a neologismelor ce pornesc din latinescul *orare*, însoțită de scurte comentarii. Mai întâi este invocat *orator*, legat de activitatea juridică şi politică, urmat de *oraţie*, însemnând în limba veche „felicitare”, iar în limba populară „urare în versuri adresată mirilor la nuntă de colăcari şi alți nuntaşi”. Familia de cuvinte a lui *orare* se completează cu *inexorabil* şi *peroraţie*. Cât despre *a adora* cu sensul „a iubi foarte mult, fără limite, a slăvi, a venera, a diviniza”, el îşi are originea în latinescul *adoro*, *adorare* care inițial înseamnă „a se adresa (cuiva)”, iar ulterior „a ruga, a implora”. Acest verb şi adjectivele lui participiale *adorat*, *adorată* sunt dragi lui Eminescu, redând atitudinea de venerație şi sfințenie față de ființa iubită.

Fragment, neologism latino-romanic împrumutat din latinescul *fragmentum, -i*, aparținând cuprinzătoarei familii a verbului cu infix nazal *frango*, *frangere*, *fregi*, *fractum* care a dat în românește *a frânge*, se bucură în articolul *Fragment* de foarte atente examinări privind familia de cuvinte (*fragmentà*, *fragmentare*, *fragmentat*, *fragmentar*, *fragmentarium*), alte neologisme aparținând rădăcinii latineşti *frac-*, *frag-*, precum *fragil*, *fragilitate*, *fraged*, *frăgezime*, *fractură*, *fracție*, *fracțiune*, *efracție*, *refracție*. Un foarte interesant comentariu cu ilustrări din literatura mai veche este rezervat compusului neologic *naufragiu*, provenit din latinescul *naufragium*, în care specialiştii pot identifica pe *navis* şi rădăcina *fra-* fără infix a lui *frango* „a frânge”.

În cazul lui *a rămâne*, căruia i se reconstituie familia de cuvinte şi sinonimia în articolul „*Părintescul lor rămas*”, preocuparea lui G. I. Tohăneanu se îndrepta prioritar asupra formei fără prefix *a mânea*, al cărei sens este acela de „popas temporar, scurt, în majoritatea cazurilor nocturn”.

Termenul *cal*, provenit din latinescul *caballus*, care a intrat mai târziu în română sub forma unor neologisme romanice precum *cabalin*, *cavaler*, *cavaleresc*, *cavalerism*, *cavalerie*, *a cavalcadà*, beneficiază, la rândul său, de un inspirat şi cuprinzător comentariu în jurul motivului literar al „calului năzdrăvan” din articolul cu titlul *Calul năzdrăvan*. O

BDD-A6412 © 2008 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:34 UTC)

precizare esențială a autorului este aceea că „pentru *cal* româna, în special la nivelul ei popular, dispune de o seamă de sinonime care, la început, au funcționat ca adjective – epitete cromatice, caii putând fi lesne deosebiți după culoarea părului" (LT, 128). Astfel de sinonime sunt *murg*, *pag*, *roib*, *sur*, *şarg*, *şoreciu*, cu origine diferită, cărora G. I. Tohăneanu le urmărea rodnica manifestare în literatură.

Chit şi chitanță, cuvinte aflate în legătură cu verbul *a achita*, cu adverbul *încet* şi verbul *a înceta*, „aparțin – spune G. I. Tohăneanu în finalul articolului *Chit şi chitanță* –, aceleiaşi «familii» de cuvinte, reprezentând, la nivelul limbii române, rădăcina latinească *quiet*" (LT, 75). Sunt invocate, de asemenea, cele două omonime ale lui *chit*, primul cu semnificația de „pastă formată dintr-un praf mineral şi lichid vâscos (...) folosită la fixarea geamurilor în cercevele, la astuparea găurilor în lemn sau zid", iar celălalt cu sensul de *balenă*, aşa cum e cunoscut în limba veche ca împrumut din slavonă.

Tot o coborâre la originea cuvintelor, nelatină de data aceasta, are loc în studiul *Începutul şi începătura cuvintelor*. „Începutul" înseamnă sunetele inițiale ale cuvintelor, iar „începătura" etimologia acestora, „începutul" dând seamă în unele cazuri de originea lor. Astfel sunt cele cu *h-*, discutate mai întâi în studiu. Constatarea asupra acestora era că „niciun cuvânt românesc moştenit din latină nu începe cu *h-*; cuvintele din vocabularul actual al românei cu *h-* la inițială sunt fie împrumuturi din alte surse, fie din alte origini" (LT, 109). În acelaşi fel, sunt de altă origine decât latină ori neologisme latino-romanice pătrunse mai târziu în limba română toate cuvintele care încep cu grupurile *cl-* şi *gl-*. În schimb, grupurile consonantice *ml-* şi *mr-*, la care se poate adăuga *zgl-*, garantează originea nelatină, în esență slavă a cuvintelor, căci nici latina, nici limbile neoromanice nu suportă asemenea grupuri la început. Neavând deloc prejudecăți asupra originii cuvintelor, G. I. Tohăneanu identifică virtuți expresive intrinseci cuvântului *mladă* şi familiei sale: „Şi totuşi ce cuvânt frumos e *mladă*, ce familie bogată şi destoinică are! La nivelul vegetalului mai întâi, iar apoi la toate nivelele vieții, el evocă sau sugerează «tinerețe», «gingăşie», «suplețe», virtuți intrinseci tuturor cuvintelor înrudite: *mladă* şi *mlădiță*, *mlădios* şi *mlădiu*, verbele *mlădia* şi *înmlădia*, *mlădiere* şi *înmlădiere*" (LT,114). Similară e situația unui cuvânt cu grupul inițial *mr-*, *mreajă*. Identificându-le pe toate în marile creații literare româneşti, G. I. Tohăneanu constata în legătură cu acest ultim cuvânt – *mreajă*, existent de atâtea ori la Eminescu: „Nu cred că exagerez numind «uluitor» ceea ce a izbândit, cu ajutorul unui asemenea cuvânt Eminescu" (LT, 144). Studiul asupra căruia ne-am oprit, *Începutul şi începătura cuvintelor*, în care erau valorificate fapte de istoria limbii, dovedea cât de agreabilă poate

BDD-A6412 © 2008 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:34 UTC)

deveni această disciplin lingvistică atunci când face pact de solidaritate cu ştiinţa literaturii.

În lunga lor evoluţie din istoria limbii, unele cuvinte îşi schimbă sensul, iar aceste modificări semantice echivalează în unele cazuri cu o degradare. Fenomenul era ilustrat cu multă ştiinţă de istoria limbii şi finețe în studiul *Degradări semantice*. Unul dintre aceste cuvinte este *ticălos*, care iniţial avea sensul de „vrednic de milă, sărman, nenorocit, biet", fiind lipsit de vreo nuanţă depreciativă pentru ca, ulterior, să-l dobândească pe cel de „josnic, mişel, mârşav, nemernic, netrebnic" sau, cu terminologie neologică, „abject, infam, mizerabil, scelerat, vil". Alt cuvânt invocat pentru procesul de degradare semantică este *nemernic*, care în limba veche însemna „pribeag", în timp ce mai târziu şi azi are sensul de „ticălos". Cuvântul amintit are şi derivatul verbal *a nemernici*, a cărui semnificaţie este „a pribegi".

Mizerabil, amintit şi el în acest studiu, însemna iniţial „vrednic de plâns, jalnic; care inspiră milă, compătimire", spre a ajunge azi sinonim cu *ticălos*, *nemernic*, iar *mişel* (lat *misellus)* desemna în limba veche pe cel „sărman", fiind acum sinonim cu *ticălos*.

De o degradare semantică se poate vorbi şi în cazul verbului *a pricopsi*, analizat în articolul *Un verb sprinţar*: „*pricopsi*", care, în literatura mai îndepărtată, la I. Budai-Deleanu, Anton Pann sau N. Filimon însemna „a învăţa", în timp ce în zilele noastre se încarcă şi de valori depreciative: „a se căpătui, a ajunge la o situaţie (materială) bună (adesea fără muncă)".

În aceeaşi situaţie se află *ciudă*, despre care ni se spune în articolul „*Şi mi-i ciudă...*" că, alături de *ciudesă*, în limba veche însemna „minune", iar azi are ca sensuri apropiate cuvinte precum *invidie*, *pizmă*, *pică*, *gelozie*, *ranchiună*.

Un teritoriu drag lui G. I. Tohăneanu în această carte este cel al sinonimelor. Acest teritoriu este de identificat în articole şi studii aplicate precum *Negură, ceaţă, pâclă*, „*Şi mi-i ciudă...*", *Brumă*, „*Din hotară în hotară*", *Plai codrean*, *Regele Burtea*, *Gornicul de sub iezer*. Sinonimele, susţinea profesorul G. I. Tohăneanu, aşa cum le aflăm în dicţionare, îşi păstrează acest statut în stilul ştiinţific, unde sunt substituibile, nu însă şi în literatură, în special în poezie, unde cuvântul e nesubstituibil, unicul posibil a fi folosit. Dacă în stilul ştiinţific, susţinea autorul, *natriu* şi *sodiu* sunt substituibile, fiind sinonime „perfecte", nu acelaşi lucru se întâmplă în limbajul uzual sau literar-artistic cu *prieten* şi *amic*. Pentru Caragiale, care a compromis acest neologism latino-romanic, *amic* este un partener ocazional la o bere sau la un şpriţ, în timp ce Eminescu raporta pe *amică* la verbul latinesc *amare* atunci când se adresa în scrisori către Veronica Micle, scriind cu toată gravitatea „*Dulcea mea amică*".

BDD-A6412 © 2008 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:34 UTC)

Sextil Puşcariu observase şi el, aşa cum ne face cunoscut G. I. Tohăneanu în *Regele Burtea*, că, deşi *burtă* este sinonim cu *pântece*, în cunoscuta expresie „ciorbă de burtă" nu mai e posibilă substituirea lui *burtă* prin *pântece*.

O demonstraţie elocventă despre comportamentul sinonimelor în literatură, cu toate diferenţierile şi nuanţele fiecăruia, ne oferă profesorul G. I. Tohăneanu în articolul *Negură, ceaţă, pâclă*. Cele trei cuvinte sunt străbătute în multiple aspecte, începând cu etimologia, continuând cu derivările, familia de cuvinte, semantica şi diferenţierile ce intervin în funcţie de registrele stilistice ale limbii, în credinţa că toate aceste aspecte dau seamă de personalitatea limbii române. Exemplele pentru toate cele trei cuvinte din titlu provin mai ales din creaţia literară sadoveniană, unde ele se bucură de recurenţă deosebită şi apoi din aceea a lui Dosoftei, Negruzzi, Alecsandri, Hogaş, Coşbuc, Blaga, Călinescu ş.a. O primă constatare în ceea ce priveşte creaţia sadoveniană este expresivitatea mai pregantă a lui *negură*, datorită robusteţei sale fonetice, fapt care face imposibilă înlocuirea sa prin celelalte două în titlul unei cărţi precum *Ţara de dincolo de negură*. Intervin, de asemenea, unii factori prozodici contextuali, precum structura dactilică a lui *dincolo*, care solicită pe *negură* cu aceeaşi dispunere a accentelor, precum şi factori asociativi constând în aceea că, „În momente de exuberanţă a imaginaţiei, *Ţara de dincolo de negură* deschide perspectiva spre ceea ce, în versurile vechimii, se cheamă «alt tărâm»" (LT, 212).

Subtilă se dovedeşte legătura stabilită în acest articol între verbul căsătoriei *nubere* „a se mărita", care a dat neologismul *nubil* şi *nur* (lat. *nubilum*). Explicaţia constă în aceea că la ceremonia nupţială tânăra căsătorită îşi acoperea faţa cu un văl, care în latină se numea *nubea*, sensul fiind metaforic: vălul acoperă faţa ca un nor (= *nubea*). La toate acestea se adaugă remarca potrivit căreia „mai cu seamă *ceaţă*, dar şi celelalte sinonime, *negură* şi *pâclă*, sunt aspecte ale realităţii sensibile pentru «privire». Ele stingheresc, stânjenesc ochiul, învăluind «contururile» şi dijmuind bucuria contactului vizual cu lumea. Vrednică de a fi luată în seamă este acţiunea aţâţătoare asupra curiozităţii care se întreabă neîncetat ce poate fi «dincolo de negură». Relaţia dintre această troiţă de termeni şi simţul «văzduhului» se menţine acută la nivelul derivatelor verbale (...)" (LT, 220). De aceea, în legătură cu această observaţie se impune menţionarea neologismului *a obnubila* „a întuneca", din lat. *obnubilare*, în a cărui alcătuire se descoperă prefixul *-ob* „în faţă" şi tema substantivului *nubilum* „nor": „Iarăşi şi iarăşi «norul» fură ochiului un crâmpei al lumii" (LT, 221).

Exemplar pentru ştiinţa stabilirii de conexiuni semantice şi subtilitatea asocierilor se dovedeşte în această carte articolul *Brumă*.

BDD-A6412 © 2008 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:34 UTC)

Termenul *brumă*, ne asigură dicționarele, are drept sinonime *chiciură* şi *promoroacă*. Totuşi, ne atrage atenția G. I. Tohăneanu, *bruma* se dovedeşte mai puțin consistentă decât *promoroaca*, substituirea acestui din urmă termen nefiind posibilă prin celălalt. Profitabilă ştiințific este legătura sesizată între *brumă* şi etimologia sa: „în latină *bruma* însemna «ziua cea mai scurtă», «echinocțiul de iarnă», această zi fiind «brevima», formă de vechi superlativ feminin pentru *brevis*, *breve*, pătruns în limba română în structura unor compuse şi derivate neologice"(LT, 229) şi, „cum ea, bruma, nu are, ca zăpada, consistență, în urma surprinzătoarelor puteri asociative ale gândirii populare, ajunge să redea, plastic şi relevant, conceptul de «puținătate»" (LT, 230).

Nu putea scăpa din vedere comentatorului familia lui *brumă*, alcătuită din derivate atât de bogate şi felurite, cărora le urmăreşte prezența în literatură, implicațiile expresive ale unora, precum *brumăriu*, datorită sufixului *-iu*, prin care limba română a făurit atâtea derivate adjectivale devenite epitete cromatice.

Pilduitor pentru finețea interpretărilor, pentru abilitatea de a descifra sensuri şi nuanțe şi de a stabili aria derivărilor este şi articolul „*Din hotară în hotară...*", al cărui titlu este dat de un cunoscut vers din *Doina* lui Eminescu. *Hotar* este un împrumut din maghiară, cu o bogată polisemie şi forță de derivare, având ca sinonime parțiale pe *margine*, *graniță*, *frontieră*, cărora li se precizează originea, nuanțele, sensurile şi familia de cuvinte. Polisemic, cu o bogată derivare, ca şi *hotar*, este *margine*, spre deosebire de *graniță*, mult mai sărac, iar *frontieră* rămâne un termen neologic cu întrebuințare tehnică de origine franceză, limbă în care s-a format din *front* „frunte" cu sufixul *-ière*. Concluzia este că termenii „*margine*, *hotar*, *graniță*, *frontieră*, de origini diferite (latină, maghiară, slavă, neologism din franceză), învederează înlesnirea cu care lexicul românesc adună din toate părțile material sinonimic, folosindu-l, aşa cum m-am străduit să arăt, cu randament maxim. Toți aceşti termeni, fireşti şi necesari intercomunicării umane, nu sunt pe măsura poeților autentici" (LT, 241).

Un alt cuvânt discutat în relație cu sinonimele sale, puțin prezent în lucrările de lexicologie, este *codrean*, derivat adjectival al lui *codru*, însemnând „de codru, din codru" şi având ca sinonim pe *haiduc* şi *lotru*. Ceea ce observă, printre altele, G. I. Tohăneanu în articolul *Plai codrean*, – unde analizează cele amintite, este că *lotru*, ca şi *fur* şi *hoț* de altfel, nu are în folclorul şi literatura cultă pe această temă o valoare peiorativă atunci când înseamnă „haiduc" şi că *lotru* face pereche cu termenul *codru* prin potrivirile sonore din rimă, fapt firesc, întrucât „*codrul* înseamnă pentru *lotru* un mediu ideal de desfăşurare a acțiunilor lui reparatoare" (LT, 57).

BDD-A6412 © 2008 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:34 UTC)

Un alt termen, mai puțin cunoscut de nespecialişti, sinonim de origine slavă pentru *pădurar*, este *gornic*, discutat în articolul *Gornicul de sub iezer*. Vorbitorii obişnuiți fac uşor legătura între *pădurar* şi *pădure*, dar nu văd proveniența lui *gornic* din slavul *gora* care înseamnă *munte*, muntele fiind firesc asimilat pădurii. Comentariile lingvistice sunt realizate prin agreabile incursiuni în literatura privind pădurea şi muntele aparținând lui Blaga, Labiş, Sadoveanu, Eminescu.

O sensibilitate particulară este dovedită de G. I. Tohăneanu pentru evidențierea puterii de asociativitate şi inventivitate a vorbitorilor români din timpurile mai vechi prin derivarea cu unele sufixe, în special cu *-iş*. Amintind de atâtea adverbe formate cu acest sufix, el realizează scurte comentarii la unele mai rare, precum *boldiş*, *pâcliş*, *rotiş*, *şoldiş*, *vintriş*, oprindu-se la unul uzual, *morțiş*, într-un articol ce are titlul acestui termen. Însemnând „cu orice preț, cu insistență, în mod stăruitor" şi provenind de la *moarte* + sufixul *-iş*, el a suferit un proces de abstractizare, îndepărtându-se de la cuvântul de bază.

Comentatorul descoperea şi în această carte frumuseți neştiute, sensuri ascunse ale cuvintelor – pentru vorbitorii obişnuiți sau pentru intelectualii nespecialişti în ştiința limbii. Câți ştiu, de pildă, că *scofală*, care poartă azi o încărcătură familiară, iar alteori conotații ironice însemna inițial un fel de mâncare foarte gustos? Autorul ne dezvăluia toate acestea în articolul „*Nu găsesc că-i vreo scofală...*", al cărui titlu e dat de un vers din *Cântice țigăneşti* de Miron Radu Paraschivescu, sensul inițial identificat constituind pentru comentator prilej de incursiune în literatura pe teme culinare a lui Mihail Kogălniceanu, C. Negruzzi, Al. O. Teodoreanu, Emil Brumaru.

Puțini ştiu, de asemenea, că expresia *slab de înger*, care înseamnă „timid, lipsit de curaj, fricos", expresie analizată de G. I. Tohăneanu într-un articol cu acelaşi titlu, îşi are punctul de pornire într-un eres popular, potrivit căruia orice copil care se naşte are dat de divinitate un „înger păzitor". „Treptat – ne spune aici autorul –, acest *înger de pază*, acest înger *păzitor* ajunge să denumească, în viziune folclorică, însăşi «firea» omului, însăşi alcătuirea lui lăuntrică. Aşa se explică înfiriparea şi închegarea expresiei *slab de înger*, «timid, temător, şovăielnic, incapabil de o hotărâre fermă»" (LT, 119).

Nici expresia *netezeşte mâța*, sinonim pentru *a mângâia*, aflată în *Povestea vorbii* de Anton Pann, nu e cunoscută în ceea ce priveşte sensul sau, chiar dacă acesta este ştiut, vorbitorii nu realizează şi cum s-a ajuns la el. În articolul chiar cu titlul *Netezeşte mâța*, G. I. Tohăneanu află explicația prin referire la o seamă de practici din viața omului şi animalelor, afirmând: „Puntea semantică dintre cele două verbe – *a mângâia* şi *a netezi* – se întemeiază pe faptul că «netezirea» are ca obiect

BDD-A6412 © 2008 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:34 UTC)

orice fel de asperitate fizică. Or, iritarea pisicii se manifestă nu o dată prin «zburlirea» părului care, în astfel de situaţii, se cere «netezit», adică «mângâiat»" (LT, 89). Ca şi în alte cazuri era folosită ocazia de a realiza, într-un stil inimitabil, analiza lingvistică a lui *neted*, prezentându-ni-se, de asemenea, o listă a derivatelor cu *-ed*, alături de „modelele" lor din latină.

În alte articole, aflăm mai întâi o semnalare a unor teme sau motive literare pentru ca, odată indicate, să ni se propună analiza lingvistică şi stilistică a unor cuvinte şi expresii care individualizează aceste teme ori motive literare. Motivul muncii încordate, de pildă, e schiţat în articolul *Liturghia muncilor*, prin remarcarea lui în *Cântare omului* de Arghezi şi în literatura lui Ion Agârbiceanu. Motivul amintit constituie însă un prilej de analiză stilistică a locuţiunii adverbiale *pe răpuşie*, aflată în contexte literare atât de diversificate, locuţiune având sensul „pe întrecute, pe viaţă şi pe moarte". Ea îşi are corespondent în verbul *a răpune* „a întrece", cu participiul *răpus* „lăsat în urmă", „doborât", „întrecut".

În „*Nu mor strămoşii niciodată*", articol ce reia titlul unei poezii de Octavian Goga, este amintită mai întâi bogata literatură despre bunici aparţinând lui Delavrancea, Ionel Teodoreanu, Sadoveanu, Zaharia Stancu ş.a., pentru ca pe fondul acesteia să fie studiată familia de cuvinte a lui *bunic* şi *străbunic*.

O temă ce suscită interesul comentatorului în articolul „*Mişcătoarea mărilor singurătate*" este expresivitatea cuvintelor în literatură în funcţie de volumul lor fonetic. Este necesar de precizat că acestea devin sugestive prin volumul lor de mai multe sau mai puţine silabe numai în literatură, în special în poezie. Pentru cuvintele lungi, ideea este ilustrată foarte convingător prin exemple, în special din poezia eminesciană, referitoare la ideea nemărginirii cosmosului sau întinderii marine, care solicită în mod necesar vocabule de acest gen: *mişcătoarea*, *singurătate*, *pustietate*, *nemărginit*, *depărtărilor*, *catargele*, *necuprinsele*, *aripele* ş.a. Există şi fenomenul invers, cel al reliefării ideii poetice prin cuvinte scurte, de obicei monosilabice, aşezate succesiv, fenomen evidenţiat prin versul eminescian din *Călin-file de poveste*: „Aşezând genunchi şi mână *când pe-un colţ când pe alt colţ*". Desigur că, pe lângă volumul fonetic mai întins sau mai restrâns, trebuie ţinut seama de alţi factori, precum configuraţia accentelor, ritmul, mijloacele fonostilistice ş.a.

Un studiu singular ca tematică este cel intitulat „*Spaţiu*" *şi* „*Timp*": *corelaţii lingvistice*. Constatarea de ordin general e aceea că spaţiul şi timpul îşi dovedesc interdependenţa şi printr-o seamă de reflexe lingvistice, vizibile în faptul că, într-un număr însemnat de cazuri, aceleaşi elemente lexicale, în special jonctive precum *unde*, *pe loc*, *urma* (*pe urmă*, *pe urma*) ş.a. exprimă valori atât spaţiale, cât şi temporale. De asemenea, din perspectiva istoriei limbii, valorile spaţiale sunt anterioare celor

BDD-A6412 © 2008 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:34 UTC)

temporale, care se dezvoltă pe temeiul celorlalte, explicația fiind de aflat „în amănuntul că «spațiul» este mai concret decât «timpul», iar proprietățile spațiale ale obiectelor sunt mai numeroase şi mai «evidente», mai uşor perceptibile” (LT, 49).

Tot caracter singular față de toate celelalte studii ale cărții are cel intitulat *Retorica minulesciană*, care este aşezat imediat după articolul-prefață amintit. În articol este examinată opera unui scriitor sub raportul unei trăsături caracteristice, şi anume retorismul. Despre retorismul ori grandilocvența poeziei lui I. Minulescu s-a vorbit mult în critica şi istoria literară românească, fapt devenit aproape un loc comun. Nu au fost însă evidențiate şi mijloacele retorico-stilistice prin analiza pe text, care duc la retorismul poeziei minulesciene, aşa cum a făcut-o G. I. Tohăneanu în acest studiu. Observațiile sale constituie atâtea rezerve față de lirica lui I. Minulescu. Cu toate reținerile în privința tehnicii poetice, în final ni se atrage atenția: „Întrebat dacă îl iubesc sau nu, aş răspunde afirmativ. Meditând asupra versurilor sale, meditezi, de fapt, asupra rosturilor şi tâlcurilor Poeziei înseşi, căreia Minulescu – poate ca nimeni altul, în veacul tehnicii şi al... benzinei – i-a arcuit noi punți către sufletele marilor mulțimi de oameni” (LT, 39).

Cartea profesorului G. I.Tohăneanu, ca şi altele ale sale, dovedea cât de agreabilă poate deveni ştiința limbii atunci când face apel la ştiința literaturii şi la perspectivele culturii, cât de binevenită devine alianța acestora într-o viziune şi practică integratoare.

BDD-A6412 © 2008 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 09:34:34 UTC)